YU JSSN 0350-185x

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

Уређивачки одбор:

др *Ирена Грицкат*, др *Милка Ивић*, др *Павле Ивић*, др *Радослав Катичић*, *Блаже Конески*, др *Тине Логар*, др *Александар Младеновић*, др *Асим Пецо*, др *Митар Пешикан*, др *Живојин Станојчић*

Главни уредник

МИЛКА ИВИЋ

XXXIV књ.

БЕОГРАД
1978

ФОНЕТСКЕ ОСОБИНЕ ГОВОРА АЗБУКОВАЧКОГ СЕЛА УЗОВНИЦЕ

1 Азбуковачко село *Ȕзо̄вница* налази се на деветом километру пута Љубовија — Мали Зворник. Доњи део села чини плодно поље, са западне стране оивичено реком Дрином, које се, прелазећи асфалтни пут, у горњем свом делу нагло издиже у стрма брда, изукрштана засеоцима, воћњацима, пашњацима и шумом. Административни центар је варошица Љубовија. Суседна села су: *Цр̑нча*, *Се̏ланац*, *По̏сте̄ње*/ *По̏сте̄ње* и *Гра̏чаница*.

2. Иако се налази у прилично забаченом крају, Узовница је релативно прометно место. Кроз њу пролазе аутобуси који саобраћају на линијама Београд — Љубовија, Београд — Врхпоље, Београд — Бачевци и Београд — Перућац. Од многих других азбуковачких села она се разликује и по томе што има модерно опремљену школу, месну канцеларију, цркву, продавницу и кафану.

3. Већину узовничког становништва чине досељеници динарске струје. Највише их је, према подацима Љубе Павловића (*Соколска нахија*, Српски етнографски зборник, књ. XLVI, 480—482) досељено у XIX веку. Више досељеничких породица дошло је из прибојског, нововарошког и пријепољског краја. Појединачних досељавања је било и из других места, већином из околних азбуковачких села. Једини род за који се не зна одакле је досељен је род *Филипо̄вићи*. Поменути аутор тврди да они говоре икавски. Данашњи њихов говор није такав, а ако се ичим разликује од говора других, то је по томе што у њему има нешто више екавизама и више потврда за скраћивање неакцентованих дужина.

4. Данашње узовничко становништво већином се бави земљорадњом и сточарством. Малобројнији су они који су запошљени (у самом селу, околним рудницима, у Љубовији) или који раде као занат-

Digitized by Google

лије. Поједини мушки житељи често у току године одлазе на сезонски рад.

5. Сви становници овог села по националности су Срби.

6. Узовнички говор испитивао сам дванаестак дана у првој половини јуна месеца 1973. године. Скупљени материјал чине: 1) попуњени *Упитник за српскохрватски дијалектолошки атлас*, израђен за потребе Међуакадемијског одбора за дијалектолошке атласе при САНУ; 2) попуњени упитник *Инвентар фонетске проблематике штокавских говора* (проф. Павле Ивић, Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду, књ. VII, 99—110); 3) снимци говора аутентичних информатора на магнетофонске траке у трајању од два часа; 4) двадесет страница у бележницу записане дијалекатске грађе извучене из мојих разговора са погодним информаторима или из њихових међусобних разговора.

7. Информатори су били: *Рајко Миловановић*, *Василија Полић*, *Илија Полић* (сви између 80 и 85 година), *Бранко Антић* (73), *Богољуб Филиповић* (50), *Славољуб Полић* (45), *Богољуб Лукић* (40) и *Марко Антић* (40).

Вокализам

8. Вокалски систем узовничког говора чине стандардни српскохрватски вокали *и*, *е*, *а*, *о*, *у* и вокално *р*. Њихова артикулација је књижевна.

9. *Питање рефлекса полугласника*

Стање је углавном као и у књижевном језику. Заслужују пажњу ови подаци: у презентским и императивним облицима глагола *жети* обавезан је вокал *а*: *жа̏њем*, *жа̏њеш*, *жа̏њемо*, — *жа̀њи* (исп. и *пджањ̄е*); у презентским облицима глагола *слати* вокал *а* је стабилан: *ша̏љ̄е*, *ша̏љ̄у ми коеште*, али га нема у истим облицима глагола *послати*: *пдшљем нòвац*, *пдшљ̄у*; искључиво се каже *пјан*, *пјаница* (исп. и *побје́но*); у лексеми *даждевњак* место *а* учврстило се *у* (*дȕждељак*); лексема *Ускрс* чује се у форми *Ва̀скрс* (*на̀ трећ̄ Ва̀скрс*).

10. *Рефлекси јата*

Овај говор у основи припада источнохерцеговачком дијалекту, тачније — особеном подринском западносрбијанском типу овог дијалекта. Он је, првенствено, ијекавски говор, али ијекавски говор у доброј мери преплављен екавизмима, како у говору млађих тако и у

Digitized by Google

говору старијих, мада још увек не у толикој мери да би се за њега, као за тршићки говор, могло рећи да „представља слободну мешавину екавизама и ијекавизама“ (Берислав М. Николић, *Тршићки говор*, Српски дијалектолошки зборник, књ. XVII, 397). Московљевићев закључак да се у Узовници говори „ијекавско-екавски“ (Милош Московљевић, *Икавски говори у СР Србији*, Јужнословенски филолог, књ. XXVI, св. 1—2, 482) тачан је утолико уколико редослед навођења изговора означава и који је изговор претежнији.

11. Рефлекс јата под дугосилазним акцентом

Овај рефлекс најчешће има двосложну вредност *ц̯іе*, тј. вредност чија се прва два елемента јављају у свом полуредукованом артикулацијском варијетету, док се на трећем елементу чује дугосилазни акценат: *бц̯іêлā, бц̯іêлӣ, бц̯іêлō, бц̯іêлӯ, брц̯іêī, вц̯іêка, вц̯іêнāцā, дц̯іêлӣмо, дц̯іêште* (Всг), *звц̯іêзде, звц̯іêри, зц̯іêвā, лц̯іêк, лц̯іêшо, лц̯іêчē, лц̯іêчӣм, ӣрико рц̯іêкē, исӣод Вêликē Рц̯іêкē, сц̯іêна, сц̯іêно, слц̯іêī, снц̯іêг, стӣц̯іêне, тӣц̯іêсто, из Трц̯іêшњиц̯ē, цвц̯іêī, цвц̯іêће.*

Покаткад се полуредуковано *и* из рефлекса *ц̯іе* претапа у *і̯*, чиме артикулација сонанта постаје нешто изразитија. Тада је рефлекс дугог јата једносложан, а ствара и могућност за јотовање група *лѣ* и *нѣ*: *стӣјêну, ц̯іêви, са ц̯іêвљу, ц̯іêнē, ц̯іêнӣм*; примери с јотовањем поменутих група: *љêшо* (поред *лц̯іêшо*), — *сњêг* (поред *снц̯іêг*), *сњêгом.*

Екавски рефлекси: *бêдну, вêсӣ, лêво, лêвӯ, лêшо, рêч, сêно, слêшō ѐко, снêг, цêви, цêлӣ дâн, цêнӣм.*

Остали, неупоредиво ређи, рефлекси дугог јата: *ѣ>ӣц̯іе* (*двӣц̯іе*), *ӣц̯іе* (*двӣц̯іе*), *ӣц̯іē* (*брӣц̯іêсӣ, снӣц̯іег*).

12. Рефлекс јата под неакцентованом дужином

И ово се јат одликује разноликошћу рефлекса. Може бити двосложно (*ц̯іē*) са дужином на *е*: *ѝ Рц̯іēку, ѝ свц̯іēī*. Може бити једносложно са дужином на истом вокалу (једносложно *је* по броју забележених примера најчешћи је рефлекс овог јата): *ѐд бјēса, дѐвјēка, ѝзмјēнӣмо, ѝсцјēдē се, нѐсвјēсӣ, ѐцјēнӣ, ӣѐмјēшāм, ӣѐмрјēше, ӣѐрјēшки, разѝмјēш, ѝврјēђен, ѝмјēшāно, ѝмрјēшӣ.* — У облику *ӣрѐљēӣӣм* једносложан рефлекс јата изазвао је јотовање.

Екавски рефлекси јата под неакцентованом дужином: *ѐнēла, ѐнēле, ѐнēли, ѐнēшӣ, зѐӣлēнē, ѐнēли, ӣѐдēлӣмо, ӣѐнēла, ӣѐнēшӣ, разѝмēм га, разѝмēте, ѝвēк, умрēшӣ.*

13. Рефлекс дугог јата у Гпл

Digitized by Google

Забележени су ови примери: *кȍљēнā, мѐђēдā, мêсшā/мéсшā, нѐдūљā.*

14. Рефлекс јата под дугоузлазним акцентом

Изузимајући свега два примера (*по пиѥ̀ску, на риѥ̀ци*), овај рефлекс никад није класичан. Његова вредност може бити двосложно *ѥ̏*, што значи да се на вокалу *е* чује дугоузлазни акценат, док су прва два гласа полуредукована: *бѥ̏ло, вѥ̏нци, вѥ̏нцима, врѥ̏дū, врѥ̏ћи, дѥ̏ли, звѥ̏зда, звѥ̏здā, излѥ̏чили, лѥ̏ка, лѥ̏кōвă, лѥ̏пак, лѥ̏чēње, лѥ̏чила, лѥ̏чишти, пѥ̏вац, пѥ̏сак, Прѥ̏пољe, рѥ̏кē, рѥ̏чū, рѥ̏чима, свѥ̏шлū, свѥ̏ћу, сѥ̏нā, сѥ̏чȳ, сшѥ̏на, сшѥ̏нōм.*

Честа вредност овог јата је и једносложни рефлекс *је*, који може изазвати јотовање у групама *дљ, лљ* и *нљ*: *залје́пиѥ, измје́ниште, мје́чница* (<*млијечница* (врста гљиве) после упрошћавања групе *млј*), *намје́шшали, одје́ло, осје́чē, осје́чēм, пресје́чēи, просје́цали, рје́кē, свје́шу, сје́чȳ, сшје́нē, сшје́нōм, усје́чēм, цје́ћем, цје́лу*; примери с јотовањем поменутих група: *заћéваше, уђéвала, уђéвāши, — кљéшша, мљéко, пљéвла, пљéвли, — гњéздо, поњéмили.*

Екавски рефлекс: *бéдē, бéше, врéдан, врéме, дéше, лéпи, лéпо, мéњајȳ, мéњали се, месéцу, млéко, Нéмац, Нéмца, Нéмци, осéчē, осéчише, оцéнила, пéсак, побéдили, побéдисмо, побéдишти, погрéшиле, погрéшиѥ̀о, подéлише, рéчū, сéна, сéчēмо, сéчȳ, шрéзан, цéлōг, цéлу.*

15. Рефлекс кратког јата

Ово јат најчешће прелази у *је*, омогућујући и јотовање извесног броја консонаната: *бјежàниѥ̀а, бјѐжи, бјѐжō, вјѐроваши, вјѐшшāчкē, дјѐвōјка, дјѐвōјке, дјѐшеша, дјѐца, дјѐцōм, дјѐцу, ђѐвēр, ђевȍјчица, ђѐд, ђѐдōв, ђѐдови, ђѐдовина, ђѐшињē, ђѐшићи (јáки су ȕ менѐ и ђѐшићи), ђѐцōм, ђѐцу, ђѐчица, зàмјерūш, зàūјевā, зàūјевō, звјѐрке, ȕсјекли, ȕсјекō, ȕшћерā, јѐверица, кȍљено, љѐб, љѐба, љѐбац, љѐбом, љеūȍшē, љѐшо, љѐшōс, мјѐсēц, мјесéцū, мјѐсша, мјѐсшо, нàмјесшū, нàмјешћено, нàсјецкāш, ȍбјесило се, ȍдјећу, ȍсједнē, ȍсјекло, ȍсјећала, ȍсјечке, ūјѐвă, ūјѐвчић, ūјескȍвишо, ūјѐсма, ūјешáка, ūјѐшкē, ūȍбјегли, ūȍбјегō, ūȍсјешū, ūȍсјешише, ūрѐсједе, ūрȍљешōс, рàсјећи, сàђенē, сàђенēм, сàђеши, сàђō, свједȍке, сјѐдāј, сјѐди, сјѐдū, сјѐдūм, сједúмо, сјѐдиѥ̀о, сјѐднē, сјѐднēм, сјѐднēмо, сјѐла, сјѐли, сјѐло, сјѐме, сјѐмена, сјѐо, сјѐсши, сјѐшū се, сјѐћāм се, сјѐћāш се, смјѐнама, сњѐжан, сњѐшчића, сшјѐница, сшјѐнице, ћѐрāј, ȕђенȳ, ȕђенуши, цјѐдуљу, цјѐūка.*

Од свих рефлекса јата, највећи број екавизама јавља се у рефлексу кратког јата: *бѐгā, бѐгāј, бѐжāла, бѐжаши, бѐжū, бѐжи, бежúмо, бѐжō, вѐроваши, вѐрȳјше, вѐрујȳ, гȕсеница, гȕсенице, дѐвēр, дѐвојāкă,*

Digitized by Google

дѐвōјка, дѐвōјке, дѐвōјко, дѐвōјци, дѐшњē, дѐца, дѐцē, дѐцу, извѐшшāвā, ѝсеħи, ѝсшерā, лѐб, лѐба, лѐвшиțā, лекáре, лекáру, мѐсēц, месéцу, мѐсечина, нà месша, мѐсшо, нàмешшена, нāшерā, Нѐмачкē, Нѐмачкōј, дсеħајӯ, дшерāна, ѝешáка, ѝѐшкē, ѝдбегли, ѝдбегнē, ѝдбегō, ѝдбеже, ѝдшерāмо, ѝрдлеħе, рàсеħи, сведдчи, сѐме, сѐо, сѐшѝм, сѐши се, сѐшѝ се, сѐħō се, смѐсшили, сӯсед, сӯседица, сӯснежица, шѐрā га, шѐрали, шѐрāм, шѐрāна, шѐрāно, ѝсшела, човѐка.

У овим примерима постоји и икавски рефлекс кратког јата: *бѝжи, бѝжѝм, сѝкира, чо̏вик.*

16. Рефлекс кратког јата иза *р*

Најчешћи је рефлекс *е*: *брѐгови, ѝо брегдвима, брѐскāвā, брѐсшић, брѐсшовина, брѐшчић, бӯбрег, бӯбрези, врѐмена, гдрела, зрѐла, мрѐжа, сàзрео, срѐо, сшарѐшина, шрѐбā, шрѐбō, нà шрешње, ѝд шрешњу.*

Неупоредиво су ређи примери са ијекавским или икавским рефлексом овога јата: *грјѐшнѝк, — гдрила, гдрити.*

17. Дистрибуција префикса *ѝрѣ-* и *ѝри-*

Ови се префикси често међусобно супституишу:

а) *ѝри-* место *ѝрѣ-*: *ѝрѝбројāла, ѝрѝварити, ѝрѝгледāше вѐде, ѝрѝзѝвā, ѝрѝзрела шѐница, док ѝрилáдѝ, ѝрѝѝливā, да га ѝрѝскочѝмо;*

б) *ѝре-* место *ѝри-*: *ѝрѐвашиțо, ѝрѐзнаница, ѝрѐзнаничица, ѝрѐзнāш, ѝрѐзнāша нàша шљѝва, ѝрѐзнāши, ѝрѐзнāш, ѝрекӯчиțо, ѝрелàгодѝм, ѝрѐмōран, ѝренéшили, ѝодш ѝрѐшѝском.*

Има и примера у којима се ови префикси не супституишу: *ѝрежѝвела, ѝрѐмјешāш, ѝрѐѝаднēмо, ѝрéседници, ѝрѐсекли; — ѝрѝкӯчѝ, ѝрикӯчиțо, ѝрѝѝњемо, ѝрѝсшанѐм јā нà шō.* — Дублет *ѝрекӯчиțо/ѝрикӯчиțо* показује да ове супституције могу бити и факултативне.

18. Фонетски ликови предлога *ѝрѣд, ѝрѣко* и *ѝрѣма*

Предлог *ѝрѣд* има најчешће икавски лик (*ѝрид Бӯгарином, ѝрѝд вечē, ѝрѝд јесēн, ѝрид кдњем*), а доста ређе екавски (*ѝрѐд мрāк, ѝред Сјѐницу*).

И у предлогу *ѝрѣко* чешће се чује *и* него *е*: *ѝрико мдѐ њѝвē, ѝрико сѐла, шрáжиțо ѝрико Црвенō крсша,* али и *ѝрѐко ѝоља.*

Предлог *ѝрѣма*, поред лика са *е*, може имати и лик са *и* (*ѝримà сӯницу*).

19. Прилози *ѝрѣко* и *уѝрѣко* гласе *ѝрѐко* и *ѝдрѝко.*

20. Рефлекс јата у временским прилозима *ѝрѣ* и *ѝдслѣ*

Прилог *ѝрѣ* у приближно једнакој мери има ликове са сва три рефлекса овог гласа, али изгледа да је икавски лик најчешћи: *нѝсам*

Digitized by Google

мдгла ӣрê, ӣрê ӣрвōга, — бйли ӣрӣ Тӯрци, кàки су ӣрӣ љӯди бйли, — ӣрӣје, ӣрӣје ће.

У прилогу *ӣослѣ* чује се увек *е* као рефлекс јата: *ӣдсле, ӣдслен, ӣдшле, ӣдшлен.*

21. Рефлекс кратког јата испред *ј*

Ово јат има у неједнакој мери двојак рефлекс. Раширенији је рефлекс *и*: *бӣјāше, додӣјāшӣ, ӣзгрӣјо, насмӣјāшӣ се, нāсмӣјо се, дгрӣјē, ӣдсӣјēм, ӣдсӣјо, сӣјāли, сӣјāно, сӣјēмо, смӣјē се, ӯгрӣјē, — мекàнӣјē, слàнӣјē, сшàрӣјā, — здрàвӣ, сшàрӣ* (у овим компаративним облицима придева м. р. *ј* се редуковало, а затим су се два *и* контраховала).

Знатно ређе кратко јат испред *ј* прелази у *е*: *сēјāли, сēјāшӣ, сēјāшо, — смēēм се* (и у овом се примеру *ј* редуковало, али се два *е* нису контраховала).

22. Рефлекс кратког јата испред *љ*

У овој позицији кратко јат дало је *и*: *Бēлā нèдиља, нèдиља, нèдиљē, у нèдиљу, ӣонèдиљак.* Једини је изузетак што се поред *кӯдиља* говори и *кӯдеља.*

23. Кратко јат испред *о* (<*л*)

Ово јат прелази у:

а) *и*: *вӣдиио, вдлиио, жйвиио, мрзиио, обдлиио, ожйвиио, дсшариио, ӣдниио, разбдлиио, сјèдиио*;

б) *е*: *Бедград* (информатор *Брâнко Áнтић* каже и *Бèлиград, за Бèлиград*), *дднео, разбдлео се, сшоразӯмео, сшēō*;

в) *је*: *нè виђō* (<*виђео*, после јотовања, асимилације и контракције), *сшјēо.*

24. Јат у флексивним наставцима

У наредним категоријама место јата најчешће стоји *и*, ређе *е*, а само у по једном примеру *ије* и *је*:

а) Д-Лсг личних заменица 1. и 2. л. сг. и рефлексивне заменице обавезно место *ѣ* има *и*: *мèни* (*да е мèни жйвишӣ*), *шèби, сèби*;

б) исти наставак је и у Исг заменичко-придевске деклинације: *мдӣм, с дшӣм, — ддбрӣм, сшâрӣм, — са јèднӣм*;

в) у Г, Д, И и Лпл исте промене опет *и* (са изузетком генитивног облика *двије* који је једини пример са *ије*): *мдӣ, врâнӣ овáцӣ, сшâрӣ* (Гпл); *мдӣм, свйма, — бӣјēлӣм* (Д, И, Лпл);

г) у инфинитивним облицима глагола VI Стевановићеве врсте и облицима њихових радних придева место јата стоји *и*, преовлађујући скоро у потпуности: *вӣдишӣ, вдлишӣ, жйвишӣ, дсшаришӣ, сјèдишӣ,*

Digitized by Google

сшйдишй се, шрйишй; — *вйдили, гдрила, жйвила, жйвили, завдлили, мрзили, дсшарили, сједила, усмрдила се* (ово *и* може се, као у примеру *сједла*, и редуковати); — у примерима *жйвешй*, — *гдрела, йрежйвели* место јата чује се *е*, а само у примеру *вйђела* јат прелази у *је* (овај рефлекс јотовао је претходни консонант).

25. Неки остали рефлекси јата

а) Лексема *двојка* никад нема јотовани лик. Чује се најчешће у екавској форми, а ређе у нејотованој ијекавској.

б) Редовно се говори *дечко*.

в) Каже се *гриђдша*.

г) Лексема *сдкира* увек има икавски лик: *сикира, сикиру*.

д) Поред *белāнце* (такав је акценатски лик ове лексеме) говори се и *биђоце*, тј. *ђ>и*.

ђ) Поред *Пдсшење* (суседно село) каже се и *Пдсшйње* (исп. и *йдсшйњāчкā школа*), где постоји икавски рефлекс за јат.

е) Број *двђ* поред екавског лика *двē* (*двē гдине, вйшē д двē*) може имати и икавски лик (*двй врсше*).

ж) Презентски облици глагола *смђшй* најчешће имају икавски лик (*нē смйм, нē смйш, нē смй*), који се могао развити и фонетским путем. Обични су и екавски ликови (*нē смēм рēћи, смēм*), а свега једанпут забележена је и ијекавска форма (*нē смиђē се сēсшй*). У р. прид. овог глагола обавезно се чује *и*: *јā сам смйла, смйло, смйли*.

з) Искључиво се каже *нēкй, йднекй, нēко, нēшшо*.

и) У презентским формама *видим* и *кукуриче* устаљен је вокал *и*. Истог вокала нема у равномерно употребљивим формама *кдљеба* и *кдљеба*.

ј) У овим речима чује се *е* као рефлекс јата: *дēшелина, зēница, обēћāвā/обēшшāвā/обēшћāвā, целйвајӯ*.

к) Фонетски ликови прилога *гдђ, негдђ, нигдђ, долђ, горђ, овдђ* и *ондђ*: *ђе* (најчешће), доста ређе *де* и *ди*; — увек се каже *нēђе*; — паралелно се употребљавају ликови *нйгде* и *нйђе*; — говори се *дđле* и *дđли* (ово *и* у *дđли* аналошки је пренето у прилоге *шāми* и *шӯди*); — у подједнакој мери се говори *óвде* и *вóде*; — поред *óнде* и *нóде* покаткад се чује и *нóђе*.

л) Лажни рефлекс јата једанпут је забележен у прилогу *шешко* (*ако шши је шиђéшко*).

љ) Секундарно јат постоји у лексемама *јāсшриђēб* и *кдрјēн*, али га нема у *бдлēсш, кйсео, кйсела, кйселō, нāкисео*.

26. Изговор вокалног *р*

Digitized by Google

Изговор овог гласа врло је близак стању у стандардном језику. — Дуго *р̥*: *вр̥ба, вр̥бе, вр̥бу, вр̥ли, вр̥шиће, вр̥шӯ, жр̥ваљ, кр̥в, чвр̥ст.* — Кратко *р̥*: *бр̥кови, бркòвима, др̥ко̄, у Ср̥бију, цр̥венкаст, четр̥несторо.*

У примерима *чѐтерес* и *чѐтерестѝ р̥* је девокализовано развијањем секундарног вокала *е*. — Вокално *р̥* у позицији испред *-о* (<*-л*) девокализује се и без уметања секундарног вокала (*дврō, ȳмрō*), али у истој позицији остаје неизмењено ако се нађе под акцентом (*вр̥о*). — У лексеми *свѐкрва* обавезно се задржава *р̥*.

27. *Афереза*

Редукција иницијалног вокала обавезна је у следећим примерима: *вàкō, вâмо, волѝкā, волѝкē, вòликѝ, вòликȳ, нàкīм, нàкō, нàкȳ, сòвина.* Сем вокала *о*, овом појавом је у једном примеру захваћен и вокал *и* (*нѐкциј̑а*).

28. *Синкопа*

У унутрашњости речи најчешће се редукују вокали *и* и *е*. Знатно је мање примера са редукцијом вокала *а* и *у*.

Вокал *и*: *вѝдла, вѝдли, гâ̑ће, зà њма, изрáнли, кȍлко, кȍњма, одмòрла, ȍстарла, ȍчјȳ ми, ȍчла, ȍчле, ȍчō, ȍшла, ȍшō, ѝљѐвла, ѝљѐвли, рáдли, разгòдла, склòнте.* Делимична редукција истог вокала забележена је у примерима *говòрцте, ѝобцла* и *ѝолцко.*

Вокал *е*: *двáдесѝ, нѐјдосте, нѐ мош, нѐш, ош ѝћи, ѝедѐсѝ, ѝоглāј, ѝо̂јдē, ѝо̂јдēм, ѝо̂јдоше, ѝо̂јдȳ, ȳ мнē.*

Вокал *а*: *вàљда* (поред *вàљāд*), *кáзли, кáсти.*

Вокал *у*: *крéнли, мѐтли.*

29. *Апокопа*

Отпадање вокала с краја речи необавезно се јавља у овим прилозима (углавном у прилозима за место): *вâм, вóд, гȍр/гóр, гòрāм, дȍл, дȍлāм, мал-ѝомал, ѝȳтам, ѝàм.* Апокопе су честе и у контексту: *àјд ѝ мѝ, ак ȍћē нек сцѝéчē, би л ѝѝ̂, вѝдѝ л ѝѝ̂ кòгā, вòликā ј брàва, да л ȍћете, ћê ј се ко задѐсиц̑о, је л смѐш, јес ѝѝ̂, кàм вр̥шāј, кàм Мâрко, мен је шéсēт сēдмā гȍдина, мòгу л ѝрѝгнати, нек ѝѐрē, нек ѝнесē вòдē, ноћéвало ј се, ȍћē л.*

30. *Елизија*

Ова појава није толико честа. Елидирају се вокали *а, е* и *о*. Прва два као први у елизијској позицији, а трећи као други. — Вокал *а*: *д ѝдēш, д ѝмāм* (најчешће су елизије овог типа). — Вокал *е*: *н ȳмѝ, н ȳмиц̑ē.* — Вокал *о*: *за во ћȳбрѝво, кàко нāј нáрод жѝвѝ, расѝушѝциц̑о се са ном*

Digitized by Google

жѐнōм. — Елизију два вокала (вокала *-е* и *о-*) чуо сам у примеру *чиjа j нō сàмсара*.

31. *Ӯпрошћавање вокалских група*

Асимилациони процеси који захватају вокалске групе, после чешћег регресивног и ређег прогресивног уједначавања артикулације тих група, стварају услове за контракције вокала. Ова се појава манифестује овако:

а) Медијална група *-ао-*>*-а-* у примерима *са́нице, са́нӣца, са́ницама*. Дублет *ра̀онӣк/ра̂нӣк* показује да она може остати и неизмењена. То потврђује и лик *зàова*.

б) Медијална група *-ае-* у бројевима на *-аесӣ* прешла је у *-е-*: *jедàнēс, тӣри́нēс, шѐснēс, девѐтӣнēс*.

в) Финална група *-ао* остаје неизмењена: *дàо, знàо*.

г) Ненаглашена финална група *-ао* (<*-ал, -ъл*) прелази готово редовно у *-о*: *да́вō, задсӣō, ѝзабрō, ѝзрачунō, ку́ӣō, нака́шō, ѐмршō, ӣрѐсӣō, ӣрѝмицō, ӣри́чō, ӣрода́вō, ра̀чунō, слу̀шō, — ддшō, зàтекō, ѝшō, лѐгō, мѐгō, нàшō, нàшō, ѐтишō, ӣдрāсӣō, ӣдтӯкō, ѝшō, цр̀кō*. Судбина ове групе иста је и код именица *дѐтōō/дѐтōō, дрō, ӣдсō*. Изузетак је једанпут забележена форма *ѝшао*.

д) Финална група *-ео* одликује се стабилношћу: *jѐо, сѐо, сjѐо/jѐō, ћѐо/ћѐō, шћѐо/шћѐо*. Изузетак је пример *нѐ jō*, постао фонетским променама од *није јео*. (После редукције сонанта *j* у негацији *није* дошло је до контракције *ие* у *ѐ*. Дугосилазни акценат на новоствореној проклитици створио је акценатску целину са потоњом речју *јео* и елиминисао њен краткосилазни акценат. Тиме су створени услови за контракцију сада неакцентоване групе *-ео*).

ђ) Место лика *сӣеона* чује се лик *сӣѐвана*. Овај лик поред измењеног другог вокала (јавља се *а* место *о*) има и секундарно *в* у функцији елиминатора хијата.

е) Ненаглашена финална група *-ео* подложна је контракцији: *дднō, ӣднō, ӣдчō, ӣрѐнō*. Тако је и у лексеми *ӣѐӣō*. Међутим, има примера и без контракције: *ддвео, ѝзео, — ѐнђео* (поред *ѐнђел*), — *вѐсео, кѝсео, нàкисео*.

ж) Ненаглашена финална група *-ио* разбија се у р. прид. уметањем секундарног *j*, чија је артикулација у овој позицији неизразита: *зàбиjо, ӣу̀шӣиjо, ра́диjо, расӣу̀шӣиjо, сӣа́сиjо*. Примери *дднjō* и *ӣднjō* показују да се вокал *и* може и редуковати и тиме омогућити потпунију артикулацију сонанта *j*. — Једино у р. прид. *ӣљѐвō -ио*>*ō*

Digitized by Google

з) Иницијално *уо-* у прилогу *уочи* или остаје такво (*ўоче, ўоче Врáмиџа*) или се своди на *у-* (*уче слàвē*).

и) Финална група *-уо* у р. прид. глагола III врсте може бити и стабилна: *замéнуо, мѐтнуо, мѐтуо, ѝдгинуо*, али и прећи у *ō*: *мѐтнō, ѝдгинō*.

ј) У примерима *нѐ дē* (<*не једе*) и *свéдно* редукција сонанта *ј* омогућила је контракцију два *е*.

32. *Суйституција вокала*

Има известан број примера у којима се место једних вокала јављају други. Овде ће се навести и они примери у којима нема вокалских супституција, али би се оне могле очекивати с обзиром на дијалекатске прилике.

а) Вокал *а*:

1) *е* место *а*: *вáшер, јерѐбица, кȍнтренāад, сȕтре, сутрѐдāн*; исти вокал обавезан је у прилозима *кàдē, двудē, ȍднудē, онȕдē, сàде* (*сàде*), *тȕдē*; — место суфикса *-ад* једино се чује суфикс *-ед* у *јȕнēд* и *нàзимēд*;

2) *и* место *а* чује се у прилозима *дȉљē* и *дȍстȉ*, али се каже и *дàљē, дȍста*;

3) *о* место *а*: *дȍгођāј, мȍе дȍгођāје, долѐко* (али *ѝдалеко*), *митрольѐзи, митрольѐзом, чȍраше, џȍбē* (*ми смо рàтовāли џȍбē*);

4) вокал *а* се задржава у *врáбац, грàбљāмо, грàбље/грàбуље, мàуна, нȍћāс* и *џàнарика*.

б) Вокал *е*:

1) *а* место *е* чује се у *тарàса*;

2) *и* место *е*: *дизȉнтер, мàћиџа, ѝрȍфисōрка*; вокал *и* обавезан је у прилогу *лáни*;

3) *о* место *е* постоји у облику *свȍ* (*свȍ врéме*).

в) Вокал *и*:

Редован је у *ȉзести/ȉзјести* и *лȉсица*.

г) Вокал *о*:

1) место *о* чује се *а* у *Коцѐљева* (званичније име овог градића је *Коцељево*) и у целој парадигми ова лексема има промену именица ж. р. на *-а* (исп. *из*[c] *Коцѐљевē, крѐнѐмо у Коцѐљеву*); морфолошког је порекла

Digitized by Google

и *а* у *нѐшта* (*нѐшта дрȕгō бѝло*; каже се и *нѐшто*) јер је у ову заменицу унето из заменице *шта*;

2) место *о* јавља се *е* у *прѐкесутра*; исти вокал факултативан је у *ведѐница* и *нѐ мерē* (каже се и *водѐница, нѐ морē*); суфикс *-еро* је далеко обичнији од *-оро*: *чѐтверо, пѐтеро, сѐдмеро, дѐветеро, дѐсетеро* (суфикс *-оро* забележен је свега двапут: *пѐторо, сѐдморо*);

3) вокал *о* стабилан је у лексемама *мдшика* и *сȕбота*.

д) Вокал *у*:

1) место *у* једанпут сам чуо *и* у прилошки употребљеном инструменталном облику *нȍћи* (*прȍђосмо нȍћи крȍ Шабац*; каже се и *нȍћу*); вокал *и* се редовно чује и у именици *сȉрутка*;

2) вокал *у* редован је у *блȉзу* и *кȕпус*.

33. *Судбине група -ир и -ир*

Група *-ир* углавном се добро чува: *вȉр, вȉра, кȍмȉр, мȁнастȉр*. Само је једанпут забележено скраћивање *-ир* у *-ир* (*мȁнастȉр*). Место *-ир* обавезно је *-ијер* у *вȍдијер*.

Група *-ир* стабилна је у *сȉкира* и *сирȍма*, али се њен вокалски део редукује у *чѐтрȉ/чѐтрȉ*.

34. *Појединачне напомене*

Вокално *л* има исти рефлекс као и у књижевном језику.

Вокал *о* се не мења пред назалним сонантом.

Увек се каже *јȕчē, пȍднē*.

Консонантизам

35. *Консонанти х*

Најчешће се губи без икаквог трага. Његово губљење у интервокалским позицијама узрокује развијање прелазних гласова *в* и *ј* као елиминатора хијата. Покаткад се, што је случај хиперкорекције, замењује са *к*, консонантом сродним по месту творбе.

а) Иницијално *х-* се углавном губи: *ȁјде, ајдȅмо, ајдȅмоте, Ајдȕковић, ȁјмо, ȁјте, ȁљине, ѐктāр, ѐктāрā, из Ѐрцеговинē, ȉљада, ȉљāдā, лȁд, лȁдну, ладдвина, ладȍвинē, лѐба, ȍсам сȁтū ȍда, ȍдāм, у ȍдāњу, ȍди, ȍна, рȁнисмо, рȁну, рȁсū*.

Доста ређе се место *х-* јавља *к*: *кȁос, кȕнȳ Кȉтлера, у Крвāскōј, крȉшћāни, крȉшћанин*.

Digitized by Google

Иницијално *х-* у облицима глагола *хтѣти* или се изгубило: *ѣти*, — *ѣ̏ē*, *ѣ̏еш*, *ѣ̏емо*, *ѣ̏ете*, *ѣ̏ū* (*ѣ̏ū да за̀врше̄ шко̀лу*), — *тѣ̀о/тѣ̀ō/ѣ̀о/ѣ̀ō*, *тѝла/ѣ̀ла*, *тѝли/ѣ̀ли*, или је оставило трагове свог постојања: *шѣ̀ти*, — *нѐ шѣ̀е*, *нѐ шѣ̀еше*, — *шѣ̀о/шѣ̀ō*, *шѣ̀ла*, *шѣ̀ли*.

б) Медијално *-х-* у интервокалској позицији ишчезава, при чему се новонастали хијат најчешће не уклања: *бу̀а*, *бу̀ā*, *вра̀*, *вру̀*, *ньо̀в*, *ньо̀ва*, *ньо̀во*, *ма̀уна*, *ра̏зуо*, *сна̀ōм*, *сна̀у*. Покаткад се хијат елиминише развијањем секундарних гласова *в* и *ј* (*ї*): *у̀во*, *у̀вета*, *увѐтā*, *на̀ увету*, *увѐтима*, — *гриї̀та*, *про̀ја*, *сна̀ја*, *сна̀ї̀и*; равномерно се говори *стрѐва* и *стрѐ̀ї̀а*, ређе се чује *стрѝї̀а*. — У примеру *сна̂* (Нсг) хијат је елиминисан контракцијом вокала.

У интервокалској позицији медијално *-х-* може прећи у *к*: *нѐ ти̏ї̀ѐ а̀лкокола*, *свр̂кā*. (Исп. *аркѝва*, *ра̀скодовали*, *тѐкничар*. Оно се често у оваквим позицијама и губи: *Вр̂тоље* (село у Азбуковици), *с Вр̂тоља*, *о̀лāдй*).

в) Финално *-х* у највећем броју примера нестаје: *бру̀*, *вр̂*, *довѐдо*, *до са̀мū вра̀тā*, *о̀дста го̀дūнā ја̏ лу̀та и о̀да*, *и̏за ньū*, *изгу̀би*, *из мо̀й ру̀кū*, *и̏ у ньū*, *нѐка и*, *ньū ѝēū*, *ньū тр̀дица*, *ньū дво̀ї̀е*, *о̀дмā*, *и̏двр*, *у̀падо*.

г) Судбина *х* у лексемама *сиромах* и *орах* и у неким њиховим парадигматским облицима:

лексема *сиромах*: *сиро̀ма* (*сиро̀мак*) (Нсг), *сирома̀ка* (Гсг), *сирома̀ци* (Нпл), *сирома̀цима* (Д, И, Лпл), *сирома̀ке* (Апл);

лексема *орах*: *о̀ра/о̀рас* (Нсг), *о̀рā*, *о̀раја* (Гсг), *о̀ра* (Асг), *о̀раем/о̀раї̀ем* (Исг), *на о̀рају* (Лсг), *о̀раї̀и/о̀раси/о̀ри* (Нпл), *о̂рā*, *о̀рāсā* (Гпл), *о̀раї̀има* (Д, И, Лпл), *о̀рае/о̀раї̀е* (Апл).

д) У облицима глагола *рвати се* не јавља се секундарно *х*: *рву̀ се*, *р̂вō се*, *р̂вли се*.

36. *Консонант ф*

Овај се глас, поред тога што се супституише блиским гласовима *в* и *ū*, врло често може и чути, особито у речима из новије лексике, унесених са разних страна.

а) Примери са *в* место *ф*: *вѐњер*, *Вѝлиповић*, *вишѐклиї̀а*; *јѐвтика*, *јѐвтин*, *јевтѝниї̀ѐ*, *јѐвтино*, *Јѐвтићи*, *овиї̀ѝри*, *по̀тревим*, *стрѐвљати*, *тр̀ѐвиї̀о*, *тр̀ѐвū ме*, *тр̀ѐвите*.

б) Примери са *ū* место *ф*: *ūотогра̀фишѐ*, *телѐūōн*.

в) Примери са *ф*: *фа̀милиї̀а*, *нѐма̄ дни̏ фа̂рбū ūрид о̀чима*, *Фили̏повић*, *фи̂н*, *фла̀шу*, *форма̀цѝа*, *фрта̀льета ūи̏ва*, *фу̀ргōн*; *кафа̀ну*, *коферѐнцију*, *ūро̀фисо̀рка*, *тѝфус*, *тро̀фа̀зну̀ стру̀ју*, *ши̏фра*.

Digitized by Google

г) Понекад се место *ф*, као у следеће три лексеме, чује прелазни глас између *в* и *ф*: *в*ᶠ*ѐбруāр*, *В*ᶠ*ранцȳзи*, *в*ᶠ*ра̀нцȳскѐг*.

д) Паралелно се употребљавају ликови *ка̀ва/ка̀фа* и *ко̀ва/ко̀фа*.

ђ) Радије се каже *грā* него *ӣа̀сȳљ*.

37. *Сонанӣ в*

а) Добро се чува у иницијалној позицији: *влāӣ*, *врáбац*, *врáӣци*. Једино ишчезава у лексеми *јѐверица*.

б) У интервокалској позицији, између вокала задњег реда, *-в-* може имати полуредуковани изговор: *дарóва̯*, *Јóво̯*, *кȳва̯н*, *чȳво̯*, а може и нестати: *кȳā*, *кȳāн*, *рòове* (у последњем примеру је у питању и дисимилација два *-в-*).

в) Секундарно *-в-*, као прелазан полуредукован глас у функцији елиминатора хијата, чује се у овим примерима: *ја̀вучē*, *ја̀нува̯р ка̀вучē*, али га нема у лексеми *ӣāȳк*.

г) У позицији између консонанта и вокала *-в-* се углвном одржава: *свјѐдок свједдȍци/сведдȍци*, *сведдȍчӣ*, *сведдȍчиӣо*, *четвр̄ӣак*. Нестало га је у *дȳħи/дȳгнуӣи*, *мѐђед*, *мѐђедица*, *мѐђедāрка* (врста гљиве), *сјēӣњак*, *сјēӣњāци* (поред *свӣеӣњāк*).

д) Пример *сврā̀ка* показује да се *-в-* у позицији између консонаната задржава.

ђ) У позицији између вокала и консонанта *-в-* је такође стабилно: *óвде*, *двца*, *двчӣ*.

е) У лексеми *човѣк -в-* се или задржава (*чȍвек* (поред ређег *чȍвик*), *човéка*, *човéком*) или губи, при чему се настали хијат елиминише прелазним гласом *ј̯* (*чȍј̯ек*, *чој̯éка*, *чој̯éку*).

38. *Сонанӣ ј*

Постоје три артикулациона варијетета овог гласа: потпуна артикулисаност, полуредуковани артикулациони ступањ и потпуна редукција.

а) Потпуну артикулацију *ј* има на почетку речи (*јáко*, *јѐдно*, *јѐли*, *јȍш*), уз консонант у средини речи (*жȳјце*, *жȳјцеӣа*, *јáјца*, *јáјцӣ*), у позицији између вокала задњег реда (*јáја*, — *ȉмајȳ*, *ȍсӣајȳ*, *ӣȳцајȳ*, — *мȍјōј*, — *ȳјȳӣру*).

б) У позицији између вокала предњег реда и предњег и задњег реда, и обрнутој, *ј се* углавном полуредукује (*брȳ̀ӣ̯ē се*, *нȳ̀ӣ̯е*, *ра̀нӣ̯ē*, *ȍӣ̯ӣ̯ō се ȉȳкела*, *зарȍбӣ̯о* (последња два примера илуструју ситуацију у позицији *и+о* у којој се између ова два вокала јавља секундарно *ј̯*), — *кокȍшӣ̯ȳ*, —

Digitized by Google

јáјe, — *чȕјēм*). — У истој позицији *ј* се може потпуно редуковати: *чȕē*, — *дáēмо*, *јàеша*, *јàешу*, — *кòē кȕħē*, *из мòй рȕкȕ*, *с мòй*, *сшòй*, *шрòницу*.

в) Остале појединости о овом гласу: у сандхију, у којем је један од вокала и вокал *и*, чује се прелазно *ј̯* (*ȕ ј̯овō*, *ȕ ј̯име бȕга*), с којим се то *и* може изједначити и допринети да *ј̯* добије потпуну артикулациону изразитост (*јâ ј ȕвā*<*ја и ј̯ова*; исп. и *у рàдјōницу*). — Финало *-ј* у императивним облицима губи се иза вокала *и* (*ūй*), а задржава иза вокала *а* и *о* (*глȅдāј*, *кȕūāј*, *ūришдвēдāј*, — *брôј*). — Протетичко *ј* чује се у *јȕлāр*, али га нема у *ȕжина* и *ȕūē*. — Овај глас је стабилан у именици *ūȕјāс* и заменици *мòја*.

39. Консонанти *ш*, *ч*, *ж* и *џ* имају књижевну артикулацију. У вези с њима занимљиво је навести ове односе: однос *ш* : *ч* : *шкôла*; однос *ж* : *џ*: *жȁндāр*, *жȁндāри* (*жандáри*), *жбȕн*; однос *џ* : *ђ*: *Мàђāр*, *за Мàђарскȕ*, али су изгледа ликови са *џ* чешћи: *Мацáри*, *из Мàцарскē*, *у Мàцарскōј*, *мàцарскȕ*.

40. Консонанти *ћ* и *ђ* исто имају књижевну артикулацију. Вреди навести да се увек говори *год*, *шūдгод* са *д*, а да лексема *госūођа* има *ђ* кад је у питању заједничка именица, а кад се мисли на црквени празник у употреби је лик са *ј* (*Вȅликā Гȍсūоја*, поред *Госūоúна*/*Госūоùна*).

41. Ни изговор сонаната *љ*, *њ* и *л*, *н* не удаљује се од књижевног изговора. — Примери *звáла* и *Мúла*, у којима је забележено тврђе артикулисано *л*, нису знак да је тврђа артикулација овог гласа честа појава, већ су индивидуална информаторова говорна особеност. — Старо *л* је једино сачувано у лексеми *âнђел* (поред *âнђео*).

42. Ништа се посебно не може рећи о изговору гласова *г* и *к* испред палаталних вокала, тј. такве позиције одговарају стању у књижевном језику.

43. Нема потпуне десоноризације финалних звучних консонаната. Једино се понекад може чути полузвучни изговор дентала *д*: *грâд*^{т}, *кад*^{т}, *сад*^{т}.

44. Каже се *мôре*, а не *морје*.

45. Поред ликова са *ж* (*мȍжем*, *нè можē*) у употреби су и ликови са *р*: *нè морем*, *док се мȍрē*, *свȅ шō се мȍрē да разȕмē*.

46. Група *шū*<**сū'* стабилна је у *гȕшūēр*, *гушūèрица*, *ȕшūȕ*, али се поред чешћег *кр̀шūāвā* говори и *кр̀шħāвā*. Аналошко *шħ* постоји у форми *ūрòшħāвāј*. — Искључиво се каже *шūāū*, *ȕшūāū*.

Digitized by Google

47. Група *жд*<**зд'* постојана је у примерима *звиждӣ, звиждӣте, звиждē* и *дȕждељак*.

48. Групе *јт* и *јд* никад се не јављају у глаголима типа *доћи*.

49. Група *чр̥-* прелази у *цр̥-*: *цр̀вен, црвѐна, цр̀венē бдē, цр̀вић, цр̀вићи*.

50. Група *чрѣ-*>*срѣ-* у *срцијѐво*.

51. Обавезно се каже *трѐшња*.

52. *Јотовање*

Ново јотовање. — Извршило се у случајевима у којима и у књижевном језику. Пажњу заслужују ови подаци: а) стање у групама *зј, сј* и *чј*: *кȍзӣ*, — *ӣàсӣ*; — *мȁчии, двчӣ*; б) облици Исг неких именица *и*-деклинације: *са кȍсти, са кр̀ви, са мȁсти/са мȁшћу*;

в) прилог *сутра* увек има нејотовани лик *сȕтре*.

Најновије јотовање. — Јотују се у неједнакој мери сонанти *л* и *н* и дентали *д* и *т*. Најбројније су лексеме у којима се јотује дентал *д*. У приближно једнакој али у мањој мери, с обзиром на број лексема у којима је јотовање извршено, јотују се сонанти *л* и *н*. Најмање је лексема с јотованим денталом *т*. — Има и примера у којима се *л* и *н*, а нешто ређе и *д*, јотују у позицији испред дугог јата, чему су узрок једносложни рефлекси овог гласа *јê, јé* или *јē*.

Овде ћу дати потпунији преглед јотованих и нејотованих ијекавских форми са *л, н, д* и *т*:

а) примери с јотованим *л*: *кȍљēнā, кȍљено, љѐо, љѐбац, љѐбом, љеӣȍтē, љѐтио, љѐтӣōс, ӣрȍљетōс*; — јотовање испред дугог јата: *љêто*, — *кљéшта, мљéко*, — *ӣрѐљēӣӣм*, али *залјéтиио*;

б) примери с јотованим *н*: *сњѐжан, сњѐшчић*; — јотовање испред дугог јата: *сњêг, сњêгом*, — *гњéздо, ӣоњéмили*, — *ȉжњē* (<*изнијех*);

в) примери с јотованим *д*: *ђѐвēр, ђевȍјчица, ђѐд, ђѐдōв, ђѐдовина, ђѐтиње, ђѐтићи, ђѐцōм, ђѐцу, ђѐчица, сȁђенē, сȁђенēм, сȁђеӣти, сȁђō, ȕђенȕ, ȕђенȕӣти*; — губљење сонанта *в* у позицији између консонанта и вокала изазвало је јотовање у *мѐђед, мѐђēдā, мѐђедāрка* (врста гљиве), *мѐђедица*; — прилог *гдѣ* понајчешће има јотовани лик *ђе*, а покаткад се каже и *óнђе*; — једносложан рефелкс дугог јата омогућио је јотовање у *зађéеаше, уђéвала, уђéвати*, али до јотовања није дошло у *одјéло*; — лексема *дѣте* поред јотованих ликова може имати и нејотоване ликове: *дјѐтета, дјѐца, дјѐцу, дјѐцōм*, али у лексеми *дѣвојка* никад не долази до јотовања: *дјѐвōјка, дјѐвōјке* (исп. т. 25а);

Digitized by Google

г) примери с јотованим *ш*: *ѝшћерā, ћѐрāј, шћѐши/ћѐши, нѐ шће, нѐ шћеше, шћѐо/ћѐо/шћѐō/ћѐō, шћѐла/ћѐла, шћѐли/ћѐли.*

53. Финалне консонантске групе *-зд* и *-шт* добро се чувају: *грȍзд, — вјѐшт, ѝрȉшт.*

54. Стабилан изговор има и група *-ст*: *бȍлēст, кȍст, лȉст, мȃст, ѝрст, цвјѐтаст, црвенкаст.* Изузетак чине бројеви на *-аест* у којима се редукује праскава компонента: *једȁнēс, девѐтнēс.* Исти је случај са бројем *шēс.*

55. Група *бз->з-*: *зȍба, зȍбовина.*

56. Група *-вљ->-в-* (понајчешће): *дȍбаљā, дȕждељак, обȕсталāљ, ȍсталāм, ȍсталāмо, ȍсталāн, ȍсталāно, остȁљō, ѝдсталāш, ѝдсталāн, ȕсталāō ме; -вљ-* се задржало у *здрȃвље* и *ѝрȉслављали су.*

57. Група *-вн->-мн-* у *дȁмно.*

58. Група *гд-* своди се на један од ова два консонанта: *гȕња/дȕња.*

59. Група *гл-* задржава се у *глȉста.*

60. Група *гњ->-њ-* у *јȁње.*

61. Група *дл->гл-* у *глѐце* (длето).

62. Група *-дм-* постојана је у *ȍдмā.*

63. Таква је и група *-дн-*: *јѐдно, ѝāднē, сјѐднē.*

64. Група *-зд->-жд-* у *нȍждрва.*

65. Група *-зј-* одржава се у *ȕзјāла, ȕзјашић.*

66. Групе *-зљ-* и *з- љ-* једначењем по месту творбе прелазе у *жљ*: *ѝжљȕбē, иж Љубȍвић.*

67. Група *зн-* у облицима глагола *знати* углавном остаје неокрњена. Изузетак је облик *нȃш* који егзистира као поштапалица у причању.

68. Група *-кт-* стабилна је у *нȍкти, нȍктима.*

69. Из групе *кћ-* губи се *к* у *ћѐр, ћѐрци, ћѐркама.*

70. Група *кв-* остаје неизмењена у *квȍчка.*

71. Група *-мд-* опстала је у *седамдѐсēт.*

72. Не мењају се ни групе *-мк-, -мч-* и *-мц-* у облицима лексеме *момак*: *мȍмка* (Гсг), *мȍмче* (Всг) и *мȍмци* (Нпл).

Digitized by Google

73. Група *млј*>*мј* у *мјéчница* (врста гљиве).

74. Група *-мн-* чврста је у *гýмно*.

75. Група *-мт-* редовно се трансформише у *-нт-* у облицима глагола *памтити*: *нè пантим*, *пантим*, *пантиро*.

76. Група *-нт-* није прешла у *-мт-* у *једàнтут* (чешће се каже *jѐднōħ*).

77. Група *мн-* обавезно мења *н* у *л* у прилогу *много*: *млòго*, *млòгī*, — *млòжē*, *нѝје млòжē* (компаративни облици).

78. У лексеми *клупко* група *-пк-* изгубила је праскаву компоненту (*клýко*), али се сачувала у лексеми *цјѐпка*.

79. Група *-пн-*>*-н-* у *шàнути*.

80. Група *пс-* губи праскави елеменат: *сýјē*, *сýјý*, *сòвō*, *сòвāли*.

81. У групи *-пс-* редовно долази *в* место *п*: *лѝвсала*, *пòливсаше*, *шѐвсиа*.

82. Група *пт-*>*т-* у *тѝца*.

83. Група *-пт-* је стабилна: *лѐптир*, *лѐптирови*, *лептѝрица*.

84. Група *пч-*>*ч-* у *чѐла*.

85. Група *-пч-* прелази у *-вч-*: *кòвча*, *кòвче*, *кòвчī*, *ѝтковчā*.

86. Група *пш-*>*ш-* у *шѐница*.

87. Група *-пш-*>*-вш-* у *нâјљѐвшē*.

88. Група *-пшт-* у лексеми *општина* или мења *п* у *в* или остаје неизмењена, што је ређе: *ѝвштина* (*ѝпштина*).

89. Група *-рв-* разбија се вокалом *е* у *нѐревōзан*.

90. Група *-рч-* упрошћава се на *ч*: *пáче*, *пàчета*, *пачѝħā*.

91. Група *сл-* неактуелна је у *шљѝва*.

92. Група *с њ-* може једначењем по месту творбе прећи у *ш њ-* (*ш ньôм*), а може се и не изменити (*с ньѝм*, *с ньѝма*). Исти процес захватио је и групу *-з њ-* која у примерима *ѝж ньивē* и *ýж ньегā* прелази у *-ж њ-*.

93. Група *ст-* је стабилна у *стáбло* и *стàкло*.

Digitized by Google

94. Група *сшр-* губи праскави елеменат: *насра́дасмо, насра́даће, посра́дали, сра́дале, сра́до.*

95. Група *-сц-* не егзистира у ликовима *пра̏сици, пра̏сицима.*

96. Група *шк->к-* у *ко.*

97. У групи *-шс-* редукује се *ш*: *пре́седници.*

98. Исто се догађа и са групом *-ш с-*: *да̏о би свѐ о̀ себе̄, ка смо до̀шли, ка смо обѝшли, ка смо по̀шли, на̏ себо̄м, о̀ саде̄, пре̏ собо̄м.*

99. Дентал *ш* редукује се и у групама *-ш ћ-, -ш ч-* и *-ш ш-*: *ку ћемо са̏д, са ћа на́ћи, — о̀ чега̄, — јѐдно пе́-шес.*

100. Група *-шсшв-* упрошћава се елиминацијом прве праскаве компоненте: *бога̀сшво.*

101. Група *шх->ш-*: *шво̂р, шво́рови.*

102. Група *-ћн-* није потпуно стабилна. Сачувана је у *помо̀ћник, помо̀ћница,* прешла је у *-шњ-* у *ку̀шња̄, помошња́ка,* а у *нѐсрешни̏ци, сре̏шна* редовно се чује *-шн-.*

103. Група *-ћњ-* није увек постојана: *во̏ћњак/во̏шњак.*

104. Група *хв-*, после асимилације *хв->хф-*, свела се на *ф* у *фа́ла,* али се каже и *ва́ла* (исп. и *ва̏ша̄*).

105. Група *-хв->-в-*: *нѐ свашам, по̀вашали, по̀вашамо, по̀вашаши, прѐвашиио, у̀вашиио.* Изузетак је *заква́льши* где је *х* замењено *са к.*

106. Група *-шч-* постојана је у *гу̀шче, гу̀шчићи.*

107. Група *-шч-* (чешће) и група *-шш-* (ређе) постоје у лексеми *башша*: *Ба̀јна Ба́шча* (*Ба̏шча*), *ба́шчи̏, нѝз ба̏шчу, у̀з ба̏шчу, — ба́шша, ба́шши̏, у̀з ба̏шшу.*

108. *Даљинске дисимилације*

а) У простим бројевима *двадесеш* и *шридесеш* може доћи до дисимилације *д-д-ш*, односно *ш-д-ш*: *два̏ес/два̏иес, шри̏јес/шри̏иес,* али се чују и недисимилисани ликови *два́десе̏ш/два́десе̏ш, два́десш, шри́десе̏ш, шри́десш.*

б) У ликовима *ком*ᵃ*а̀нш, ком*ᵃ*а̀нша, ше́се̏ш, ше́се̏ш и шри̏* извршена је дисимилативна редукција консонантских група *-нд-* и *-зд-.*

в) Обавезна је дисимилација *л-л* у *бла̀госов, благосо̀виши.*

г) Дисимилација *н-м* постоји у *сли̂мљен.*

Digitized by Google

д) Пример *одељéње* показује да нема дисимилације *љ-њ* у глаголским именицама овог типа.

ђ) Дисимилација *р-р* постоји у *калàкӣер*, *кòмӣӣр* и *шангарéӣа*.

109. Лексема *кукуруз* увек има хаплолошки лик: *дȍле у кȕрузе*, *кȕруза нȉшӣа*.

110. *Метатезе*

Забележене су у овим примерима: *кȍјзӣ*, *нȉмисӣар*, *оӣàлē* и *снàдбели*. Нема их у *бàрјак*, *гȁврāн*, *мȁнасӣӣр*, *мàуна*, *свȁнē*.

111. Појединачни консонантски односи

д : *ђ*: *гòвеђина*,

д : *ј*: *јабòме*, *јаòме*, ређе *дабòме*,

з : *ж*: *ближȉна*,

л : *љ*: *дȅӣелина*/*дȅӣељина*, *целúвајӯ*/*цељúвајӯ*,

н : *њ*: *гȍњāмо*, *жȕња*, — *лиȉēн*,

м : *н*: *бȁгрēн*, *бȁгренови*, *бȅдēн*, *ӣрѐнēӣē*, *ӣренéӣили*, *ӣренéӣиӣи*,

с : *ш*: *сӣàнāħ*/*шӣàнāħ*,

ħ : *ш*: *ħȕӣӣм*, *ħȕӣӣи*, *вȍлӣмо да ħȕӣӣмо*, *ħȕӣи*, *ħȕӣиȉо*.

112. *Уметање консонаната*

Примери показују да се ова појава тиче дентала *д* и сонаната *н* и *р*: *-д-*: *ждрàка*; *-н-*: *аȕсӣрӣнскā*, *ȁусӣрӣнскӣ*, *комендȉјајӯ*, *ȍкӣȍнбар*/*окӣóнбар*, *ӣрàнбабу*, *ӣрàнђед*, *ӣрàнђеди*/*ӣрàнђедови*; *-р-*: *брȅз* (поред *бȅз*), *брȉсӣра*, *нӣкад се не брȉсӣрӣ*, *ӣáрцȍв*, *ӣáрцови*.

113. Предлог *с*/*са* никад се не редуплицира.

114. *Партикуле*

Честе су у прилошким речима, доста ређе у заменичким, а факултативно се јавља партикула *-де-* у императивним облицима за 2. л. сг.

а) Партикула *-ј*: *ȍндāј*;

б) партикула *-де-*: *ӣȕде*, — *вȉдидē*, *изáђидē*, *ȉсӣерāјдē*, *нàмјесӣидē му*, *ȍдидē* (ова партикула прилогу *вȃмдē* даје императивно значење);

в) партикула *-зи*: *њóзи*, *ӣȉзӣ*;

г) партикула *-ке*: *дàнāске*;

д) партикула *-н*: *óвден*, *двудēн*, *одáвдēн*/*одàвдēн*, *ȍдāвлēн*, *ȍӣāлēн*, *ȉдслен*, *ȉдӣлен*;

Digitized by Google

ђ) партикула *-на*: *вâмона*, *гдрена*, *нóдена*, *óвдена*;

е) партикула *-р*: *забадàвāр је*, *ддозгōр*, *дндāр*;

ж) прилог *шу* може се чути и у лику са две партикуле (*шýдена*).

Закључак

115. Сврха овога рада је употпуњавање слике о подринском западносрбијанском говору источнохерцеговачког дијалекта. Посебност овом поддијалекту дају понајвише фонетске особине. То потврђују монографије о тршићком и љештанском говору (в. — Берислав М. Николић, *Тршићки говор*, Српски дијалектолошки зборник, књ. XVII, 397—411 (део о фонетици) и 435—468 (у овом делу рада, поред осталог, испоређују се фонетске особине тршићког говора са истим особинама у неким другим говорима) и — мој рад *Говор Љешшанског*, Српски дијалектолошки зборник, књ. XXII, 187—210 (део о фонетици) и 305—323 (поред осталог, на овим страницама су испоређене фонетске осо. бине љештанског говора са истим особинама других релевантних говора)-

Ове монографије показују да су најзападнији србијански говори знатно ближи по својим особинама северносрбијанским говорима шумадијско-војвођанског дијалекта него што су то изворишним говорима северозападне Црне Горе и источне Херцеговине. То потврђују и фонетске особине узовничког говора.

Свакако су на овакво говорно стање у најзападнијем делу Србије у доброј мери утицали и северносрбијански говори поменутог дијалекта. Међутим, ни ови најзападнији србијански говори, међусобно испоређени, нису потпуно подударни. Најочевиднија њихова међусобна различитост испољава се у степену екавизираности. Тршићки говор, пошто је територијално најближи екавским говорима Мачве и Поцерине, овом особином је највише захваћен. Узовнички говор нешто је мање екавизиран него тршићки, а љештански знатно мање него оба остала.

116. Издвајајући битније фонетске особине узовничког говора, истовремено ћу их испоредити са одговарајућим фонетским особинама тршићког и љештанског говора. Тиме ће слика о међусобним односима ових говора и о њиховој заједничкој посебности у оквиру источнохерцеговачког дијалекта бити очигледнија. (Скраћеницама Т, У и Љ означићу ова три говора, а за Т и Љ навешћу и број стране на којој се поређена особина у већ поменутим монографијама налази).

Digitized by Google

Т	У	Љ
1. слободна мешавина екавизама и ијекавизама	ијекавски говор у доброј мери преплављен екавизмима	ијекавски говор са понешто старих и нових екавизама и ограниченим бројем икавизама
2. *р+ǒ>ре* (*ри*) 399	*р+ǒ>ре* (*рје, ри*)	*р+ǒ>ре* (*рје, ри*) 311
3. *ӣрǒ->ӣре-* (*ӣри*)- *ӣри->ӣри/ӣре-* 399	*ӣрǒ->ӣре-/ӣри-* *ӣри->ӣри-/ӣре-*	*ӣрǒ->ӣре-/ӣри.* 311 *ӣри->ӣри-/ӣре-*
4. *ӣрê/ӣрӣје* 399	*ӣрê/ӣрû/ӣрû̏је*	*ӣрê/ӣрû/ӣрӣ̏је* 312
5. *ӣред/ӣрид* 399 *ӣреко/ӣрико*	*ӣрид* (*ӣред*) *ӣрико* (*ӣреко*)	*ӣред/ӣрид* 190 *ӣреко/ӣрико*
6. *ǒ+ј>и(е)* 399—400	*ǒ+ј>и(е)*	*ǒ+ј>и* 190
7. *ǒ+ль>е/је* (*и*) 400	*ǒ+ль>и* (изузетак *ку̀деља*, поред *ку̀диља*)	*ǒ+ль>и* (изузетак *Нѐдѣ̄ељко*, поред *Нѐдѣ̄иљко*) 191
8. *ǒ+о>и/ј* (*је*) 400	*ǒ+о>и/е* (*је*)	*ǒ+о>и/е* (*је*) 190
9. Исг *ӣӣм* 400 Гпл *двӣ* ДИЛпл *мдјӣм*	*са̀ оӣӣм* *мдӣ* (*двиј̀е*) *мдӣм*	*са̀ онӣм* 312 *дд овӣ* *двӣм*
10. ДЛсг *мѐни, ӣѐби* 417	*мѐни, ӣѐби*	*мѐни, ӣѐби* 312
11. *вӣдеӣи/вӣђеӣи* 400 *вӣдела/вӣдила* (*вӣђела*)	*вӣдиӣи* *вӣдили* (*вӣђела*)	*вӣдиӣи* 312 *вӣдила*
12. *сѝкира/сѝкера* 400 13. *ђе, нӣђе* 400	*сѝкира* *ђе* (*де, ди*) *нӣгде/нӣђе*	*сѝкира* 312 *ђе, нӣђе* 312
14. *о́вде* 401 *но́де*	*о́вде/во́де* *о́нде/но́де* (*но́ђе*)	*во́де* 312 *о́нде*
15. *ла̂ни* (*ла́не*) 404	*ла́ни*	*ла́ни* 312
16. *далѐко/долѐко* 404	*долѐко* (*ӣддалеко*)	*далѐко/долѐко* 312
17. *х* се најчешће губи или замењује	исто	исто
18. 1. л. сг. аориста *до́ђо* 406	*о́да*	*до́ђо* 312
19. *ф>в(ӣ)*, ретко остаје неизмењено	*ф>в(ӣ)*, али се често и чује	као у Т 202—203

Digitized by Google

Т	У	Љ
20. *мдреш* 407	*мджем/мдрē*	*мджеш/мдрем* 312
21. ново јотовање као у књижевном језику 407	исто	исто 312
21. најновије јотовање захватило *л, н* и *д, ш*, али има недоследности 407—408	као у Т	као у Т 312
22. *-сш*: *йдсш* 408 *једднēс*	*кдсш* *једднēс*	*мдсш* 312 *једднēс* 207
23. *йш-*: *шдница* 408	*шдница*	*шдница* 313
24. *-йшш-*: *двшшина/дйшшина* 408	*двшшина* (*дйшшина*)	*двшшина* 313
25. *-йч-*: *клуйче/кдвча* 408	*кдвча*	*кдвча* 313
26. *зн-*: *знаш/надēш* 409	*знаш* (*наш*)	*знадēш/надēш* 313
27. *с њ-*: *ш њим* 409	*с њим/ш њом*	*с њим/ш њим* 313
28. *-з њ-*: *ијж њивē* 409	*ијж њивē*	*из њивē/ијж њивē* 313
29. *-вљ-*: *набавља/йрдсла-ља* 409	*обустаља* (*йрислављали су*)	*дсшављен/дсшаљен* 313
30. *-дн-*: *йаднē* 410	*йаднē*	*сјēднē* 313
31. *брез* 411	*брез* (*без*)	*брез* (*без*) 313

Милосав Тешић

Digitized by Google

Summary

Milosav Tešić

PHONETIC CHARACTERISTICS OF THE SPEECH IN THE VILLAGE UZOVNICA

The phonetic material about the speech in the village Uzovnica, using the Cyrillic alphabet, and the phonetic material from monographs on the speech in Tršić and Lještansko show that the West Serbian speeches of the East Herzegovina dialect in the regions along the Drina represent a specific type of speech within this dialect.

The speech specificity of this region is evident in the fact that the most westward Serbian speeches of the East Herzegovina dialect are much closer according to their phonetic characteristics to North Serbian speeches of the dialect prevailing in Šumadija and Vojvodina than to the authentic speeches of North West Montenegro and East Herzegovina. The phonetic characteristics of the speech in the village Uzovnica only confirm it.

Such a state of speech in the most westward part of Serbia has greatly been influenced by North Serbian speeches of the mentioned dialect as well.

Mutually compared phonetic characteristics of the speech in Tršić, Uzovnica and Lještansko show that even these most westward Serbian speeces of the East Herzegovina dialect are not completely identical. Their most striking mutual difference is manifested in the degree of ekavization. The speech in Tršić, being the closest to the ekavian speeches of Mačva and Pocerina in territorial regard, has been most of them affected by this feature. The speech in Uzovnica is somewhat less subjected to ekavization and the speech in Lještansko even less than the other two speeches.

Digitized by Google